

12. Червона дошка / Колективіст. - 1933. - 23 квітня, № 38
13. Чорна дошка / Колективіст. - 23 квітня, № 38
14. Козловський. Клясовий ворог зриває сівбу, а сільрада цьому потурає / Колективіст. - 1933. - 23 квітня, № 38
15. Зоркий та Шуляк. Розгромити на голову демобілізацію, куркульський саботаж / Колективіст. - 1933. - 8 червня, № 52
16. САП. Розгромити петлюрівщину у Супрунівському колгоспі / Колективіст. - 1933. - 17 червня, № 55
17. Ковель А. Засудити злочинську зграю / Колективіст. - 1933. - 30 червня, № 60
18. Фролова. Розгорнули підготовку до чистки партії / Колективіст. - 1933. - 11 червня, № 53
19. Комуніст. Аліпуйське рішення осолінського осередку / Колективіст. - 1933. - 11 червня, № 53
20. Грушка. Балинський осередок до чистки партії не готується / Колективіст. - 1933. - 11 червня, № 53
21. М.П. Семенів. 100 відс. виходом на роботу, вдарним переведенням сівби по-більшовицькому вдаримо по попівсько-куркульському великодню / Колективіст. - 1933. - 17 квітня, № 36
22. Куркульсько-хижацьке нищення коней / Колективіст. - 1933. - 29 січня, № 13
23. Т-ський. Куркульські саботажники перед пролетарським судом / Колективіст. - 1933. - 5 травня, № 41
24. Про стан у Літинському районі. Постанова Обкому КП(б)У / Колективіст. - 1933. - 19 лютого, № 19
25. Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1934-1933 років в Україні. - К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2008. - С. 217.

Віктор Доценко, Михайло Жолоб

ТОРТУРИ ЯК ЗАСІБ ОТРИМАННЯ ФІКТИВНИХ ЗІЗНАНЬ СПІВРОБІТНИКАМИ НКВС ПІД ЧАС ВЕЛИКОГО ТЕРОРУ (1937 – 1938 РР.) НА ПОДІЛЛІ

***Анотація.** У статті на основі аналізу архівних документів та наукових публікацій висвітлюються особливості застосування тортур при організації допитів заарештованих громадян, які проходили по сфабрикованих співробітниками радянських карально-репресивних органів справ під час Великого Терору на Поділлі. Встановлено, що тортури набули масового використання під час роботи слідчих на Поділлі. Більшість заарештованих проходили через побиття та допити з застосуванням тортур. До значної кількості в'язнів застосовувався «конвеєр» для отримання потрібних свідчень.*

***Ключові слова.** Тортури, Великий Терор, Поділля, допити, побиття.*

**TORTURE AS A MEANS OF OBTAINING FICTIONAL
CONFESSIONS BY NKVD COLLABORATORS DURING THE GREAT
TERROR (1937 – 1938) IN PODILLIA**

Abstract. *The article, based on the analysis of archival documents and scientific publications, highlights the peculiarities of the use of torture during the interrogation of arrested citizens who were subjected to fabricated cases by the Soviet punitive and repressive authorities during the Great Terror in Podillia. It was established that torture was widely used during the work of investigators in Podillia. Most of the arrested were subjected to beatings and interrogations with the use of torture. A significant number of prisoners were subjected to a 'conveyor belt' to obtain the necessary testimony.*

Keywords. *torture, Great Terror, Podillia, interrogations, beatings.*

Переглядаючи справи притягнених до кримінальної відповідальності осіб, годі шукати прямих доказів застосування фізичних методів слідства, але звертають увагу на себе записи, які свідчать, що допити тривали кільканадцять годин і починалися опівночі [1, с. 21]. Так, співробітники Кам'янець-Подільського обласного управління НКВС влаштовували допити у керівника в'язниці з 01:00 год. до 04:00 год. на очах у тюремних чергових та наглядачів [2, с. 417].

Змінюючи один одного, слідчі часто застосовували щодо арештованих метод так званого «конвеєру», який передбачав ведення допиту протягом кількох діб підряд [3, с. 279]. Проте з розгортанням терору для широкого застосування «конвеєру» в попередній спосіб у НКВС розпочало бракувати часу та кадрів. Попри те, що «конвеєр» був дуже ефективним засобом натиску, він щодня потребував зусиль чотирьох слідчих. За той самий час биття дозволяло закрити значно більшу кількість справ. Та навіть після запровадження фізичних методів допиту, на кожного в'язня, який категорично заперечував свою провину, при його застосуванні могло витратитися до 100 і більше годин [4, с. 336-337]. Щоденні допити єврея Б. Епельбаума тривали протягом 11-17 травня 1938 р. з 22:00 до 6:00 або 7:00 години [5, с. 583]. Із поляка Л. Кози «вибивали» зізнання на протязі 25 днів [6, с. 190]. Таку ж кількість днів слідчий кабінет відвідав єврей А. Клейтман [7, с. 175]. Після кількох днів тіло людини напухало, а м'язи поблизу пухлин розпочинали нестерпно боліти [8, с. 279]. Аби зберегти собі здоров'я людина мусила «зізнаватися» у нескоєному злочині.

Слідчі завдавали сильних ударів по всіх частинах тіла, крім рук, адже арештованому потрібно було залишити можливість підписати стос паперів, що містив сфабриковане свідчення. Та навіть попри існування цього негласного правила слідчі в окремих випадках вдавалися до монотонного побиття рук лінійкою [9, с. 845].

Жорстоко побитий під час допиту єврей А. Бромберг пізніше пригадував: «Майструк каблуком свого чобота ставав на пальці і тиснув їх, буквально танцював на моїх пальцях, а Решетиллов носком чобота

розпочав завдавати удари мені в статевий орган, а Майструк повторив це коліном» [10, с. 141].

Затиснувши голову жертви між своїх ніг, слідчий завдавав удари по нирках. Коли від кулаків слідчого людина захищала обличчя руками, їй завдавали ударів по животу і навпаки [11, с. 203].

Один слідчий прикладав свою руку до вуха жертви, тоді як «колега» щосили бив кулаком в напрямі іншого вуха. Після завдання удару нелюд повільно відводив руку. У цей час жертві здавалося, що той витягає з вуха перепонку або ще щось [12, с. 31-32].

Коли Н. Коган поскаржився слідчому, що перед арештом йому зробили операцію, той одразу розпочав бити єврея по тому місцю живота, де знаходився шов, заспокоюючи, що все рівно він уб'є або розстріляє свою жертву. Тоді, мовляв, і шов назавжди припинить боліти [13, с. 142]. Після того, як слідчі довідалися, що єврей І. Левін страждає від пороку серця, нелюди розпочали його бити саме в груди [14, с. 238].

Не витримуючи знущань, арештант міг розпочати на весь голос волати про надання допомоги. У такому разі до кабінету для допитів могли збігтися інші чекісти та надати допомогу, проте лише колега-катам у побитті арештанта, примусивши його таким чином замовкнути [15, с. 142].

Для того аби заглушити у процесі побиття крики поваленої з ніг жертви, слідчий притискав її голову до підлоги з такою силою, що в деяких випадках знерухомлена особа втрачала кілька зубів [16, с. 418].

З метою уникнення з боку звинуваченого опору слідчий міг попередньо покласти його на підлогу та зв'язати руки і ноги. Траплялися випадки, коли особу міцно прив'язували до ліжка, що дозволяло, не боячись отримати удар у відповідь, протягом кількох годин піддавати її найвитонченішим тортурам [17, с. 417].

Енкавеєсівці вдавалися до побиття своїх жертв різноманітними предметами. Наприклад, удари завдавали ключами або дринами [18, с. 583], залізною трубою [19, с. 31], гумовим пасом від маховика трактора або вантажівки [20, с. 32]. Били головою об стіну [21, с. 584]. Німця Г. Дельмера били стволем рушниці [22, с. 1034]. Свого колишнього колегу по роботі в НКВС єврея Б. Чорторийського співробітник відділу комісаріату в Кам'янець-Подільській області Лелонг щоденно бив гумовим батоном, шомполом, дерев'яним молотком, акацієвою колючою палицею. При цьому він приказував: «Б'є тебе не апарат Балицького і не я, а Микола Іванович Єжов» [23, с. 410]. Єврея Г. Матуса в тому ж таки обласному управлінні НКВС били пряжкою ременя з такою силою, що на тілі залишалися гематоми у формі зірок [24, с. 409]. Кілька слідчих могли повалити допитуваного на диван та протягом кількох годин ніжкою від стільця завдавати ударів по різних частинах тіла [25, с. 31].

Співробітники НКВС остерігалися виникнення у жертви ран. Якщо від завданих ударів у підданій тортурам особи розпочинала текти кров, їй заборонялося витирати біологічну рідину платком, а якщо арештованому таки вдавалося скористатися клаптем тканини, то його за це били по руках, а платок негайно відбирали та викидали [26, с. 72]. Слідчі, розсікши одній із своїх жертв скроню, вирішили за допомогою

газет витерти з підлоги кров, що витекла з пошкодженої частини голови допитуваного. Переконавшись у тому, що крові занадто багато, з метою приховання доказів побиття вони застелили підлогу газетами, і лише тоді наважилися покликати медичну сестру, аби та надала допомогу постраждалому [27, с. 417].

У Жмеринському районному відділі НКВД трапився випадок, коли викликаній на допит групі осіб, серед яких перебували поляки, було наказано стати обличчям до стіни. При цьому позаду них розмістився слідчий, який погрожуючи ніжкою від стільця, наказав арештантам написати зізнання про участь у діяльності ПОВ. Після відмови зробити це їх було нещадно побито [28, с. 355].

Арештованого могли примусити надіти на голову відро, а потім наказати самому ж бити по ньому палицею [29, с. 34].

Слідчі відпрацьовували витончені методи допитів. Для них це була брутальна гра з арештованими, яку називали «концертами». Гра в «аероплан» полягала в тому, що слідчий примушував свою жертву сісти на ріжок столу або стільця, після чого сильним поштовхом чоботу спихав жертву. Заарештований падав на підлогу, пошкоджував кібчик, міг отримати травми хребта, розладнання шлунку [30, с. 846]. Арештованому 11 червня 1938 р. у Вінниці єврею Х. Урінцеву на початку допиту слідчий запропонував присісти на стілець, але одразу зауважив: «Не так, доведеться тобі сісти на кінчик стільця і надати покази про належність до контрреволюційної організації» [31, с. 107]. Колишнього коменданта управління НКВС у Донецькій області єврея Л. Аксельрода, який звинувачувався у шпигунстві на користь Японії, о третій годині ночі було викликано в кабінет слідчого на черговий допит та наказано сісти на кінчик стільця. Після цього співробітник НКВС в присутності колег розпочав методично завдати арештованому удари в область потилиці. Щоразу після удару, яких загалом нарахувалося 81, допитуваний падав. Енкавееєсівці гучно реготали з побаченого. Коли Л. Аксельрод нарешті не витримав болю і розпочав кричати, один з нелюдів всунув йому до рота знятий з власної ноги носок, а інший схопив палицю та розпочав нею гамселити допитуваного по пальцях [32, с. 31].

Отже, в роки Великого Терору практика застосування тортур до заарештованих при проведенні слідчих дій працівниками тюремних установ системи НКВС стала масовою. Слідчі для отримання зізнань методично, з особливою винахідливістю та жорстокістю «працювали» з арештованими. Досить часто вони не зупинялись навіть тоді, коли в'язні уже були готові підписати будь-які зізнання занотовані до протоколів допиту. Застосування тортур перетворювало слідчих на інквізиторів-садистів, які прагнули отримати нову порцію задоволення від болю в'язнів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Калакура Я. Особливості джерелознавчої критики архівно-слідчих документів. *Архівно-слідчі справи репресованих: науково-методичні аспекти використання: Збірник наукових праць*. Київ, 1998. С. 19-23.

2. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Хмельницька область / Редакція тому: М. П. Вавринчук (голова), В. С. Грищук та ін.; Упорядники: В. Ю. Васильєв, Л. Л. Місінкевич, Р. Ю. Подкур. Кн. 1. Хмельницький, 2008. 934 с.
3. Вайсберг О. С. Холодна гора. Харків: Права людини, 2010. 588 с.
4. Вайсберг О. С. Холодна гора. Харків: Права людини, 2010. 588 с.
5. Епельбаум Б. Я Мене змушували кров'ю написати свідчення. *Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Вінницька область. Кн. 1.* Вінниця: ДП «ДКФ», 2006. С. 583-584. спогади
6. Зембійський Ю. Зринають з пам'яті людські долі. *Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Хмельницька область / Редакція тому: Л. В. Стебло (голова) та ін.; Упорядники: Л. Л. Місінкевич, Р. Ю. Подкур. Кн. 5.* Хмельницький: ТОВ «Поліграфіст-2», 2014. С. 185-191. (спогади)
7. Відлуння Великого терору. Збірник документів у трьох томах / Відп. ред. В. Васильєв, Р. Подкур, Л. Віола. Том. 3: Чекісти Сталіна в лекціях «соціалістичної законності». Его-документи 1938 – 1941 рр. / Укладачі А. Савін, О. Тепляков, М. Юнге. Київ: Видавець В. Захаренко, 2019. 936 с.
8. Вайсберг О. С. Холодна гора. Харків: Права людини, 2010. 588 с.
9. Давидюк А. Вінницький «Гехолуц»: міфи і реальність. *Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Вінницька область. Кн. 1.* Вінниця: ДП «ДКФ», 2006. С. 839-853.
10. Давидюк А. Т. Жертви червоного терору. Вінниця: Континент-Прим, 2001. 274 с.
11. Бажан О., Золотарьов В. «Забійник» та «літератор» або «рутинна робота» слідчого НКВС Юрія Толкачова. *Краєзнавство.* 2018. № 3. С. 196-209.
12. Відлуння Великого терору. Збірник документів у трьох томах / Відп. ред. В. Васильєв, Р. Подкур, Л. Віола. Том. 3: Чекісти Сталіна в лекціях «соціалістичної законності». Его-документи 1938 – 1941 рр. / Укладачі А. Савін, О. Тепляков, М. Юнге. Київ: Видавець В. Захаренко, 2019. 936 с.
13. Давидюк А. Т. Жертви червоного терору. Вінниця: Континент-Прим, 2001. 274 с.
14. Відлуння Великого терору. Збірник документів у трьох томах / Відп. ред. В. Васильєв, Р. Подкур, Л. Віола. Том. 3: Чекісти Сталіна в лекціях «соціалістичної законності». Его-документи 1938 – 1941 рр. / Укладачі А. Савін, О. Тепляков, М. Юнге. Київ: Видавець В. Захаренко, 2019. 936 с.
15. Давидюк А. Т. Жертви червоного терору. Вінниця: Континент-Прим, 2001. 274 с.
16. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Хмельницька область / Редакція тому: М. П. Вавринчук (голова), В. С. Грищук та ін.; Упорядники: В. Ю. Васильєв, Л. Л. Місінкевич, Р. Ю. Подкур. Кн. 1. Хмельницький, 2008. 934 с.

17. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Хмельницька область / Редакція тому: М. П. Вавринчук (голова), В. С. Грищук та ін.; Упорядники: В. Ю. Васильєв, Л. Л. Місінкевич, Р. Ю. Подкур. Кн. 1. Хмельницький, 2008. 934 с.
18. Епельбаум Б. Я Мене змушували кров'ю написати свідчення. *Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Вінницька область. Кн. 1.* Вінниця: ДП «ДКФ», 2006. С. 583-584. спогади
19. Відлуння Великого терору. Збірник документів у трьох томах / Відп. ред. В. Васильєв, Р. Подкур, Л. Віола. Том. 3: Чекісти Сталіна в лещатах «соціалістичної законності». Его-документи 1938 – 1941 рр. / Укладачі А. Савін, О. Тепляков, М. Юнге. Київ: Видавець В. Захаренко, 2019. 936 с.
20. Відлуння Великого терору. Збірник документів у трьох томах / Відп. ред. В. Васильєв, Р. Подкур, Л. Віола. Том. 3: Чекісти Сталіна в лещатах «соціалістичної законності». Его-документи 1938 – 1941 рр. / Укладачі А. Савін, О. Тепляков, М. Юнге. Київ: Видавець В. Захаренко, 2019. 936 с.
21. Епельбаум Б. Я Мене змушували кров'ю написати свідчення. *Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Вінницька область. Кн. 1.* Вінниця: ДП «ДКФ», 2006. С. 583-584. спогади
22. Польща та Україна у тридцятих – сорокових роках ХХ століття: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Т.8: Великий терор: Польська операція 1937 – 1938 / *Wielki terror: Operacja polska 1937 – 1938: У 2 ч. Ч.1.* Варшава; Київ, 2010. 1037 с.
23. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Хмельницька область / Редакція тому: М. П. Вавринчук (голова), В. С. Грищук та ін.; Упорядники: В. Ю. Васильєв, Л. Л. Місінкевич, Р. Ю. Подкур. Кн. 1. Хмельницький, 2008. 934 с.
24. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Хмельницька область / Редакція тому: М. П. Вавринчук (голова), В. С. Грищук та ін.; Упорядники: В. Ю. Васильєв, Л. Л. Місінкевич, Р. Ю. Подкур. Кн. 1. Хмельницький, 2008. 934 с.
25. Відлуння Великого терору. Збірник документів у трьох томах / Відп. ред. В. Васильєв, Р. Подкур, Л. Віола. Том. 3: Чекісти Сталіна в лещатах «соціалістичної законності». Его-документи 1938 – 1941 рр. / Укладачі А. Савін, О. Тепляков, М. Юнге. Київ: Видавець В. Захаренко, 2019. 936 с.
26. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Житомирська область: У 7 кн. / Головна редколегія, редколегія тому (заступники голови Ю. Г. Градовський, Л. А. Копійченко та ін.). Кн. 7. Частина перша. Житомир: Полісся, 2015. 706 с.
27. Реабілітовані історією: У 27 томах. Хмельницька область / Редакція тому: М. П. Вавринчук (голова), В. С. Грищук та ін.; Упорядники: В. Ю. Васильєв, Л. Л. Місінкевич, Р. Ю. Подкур. Кн. 1. Хмельницький, 2008. 934 с.
28. Реабілітовані історією: У 27 томах. Вінницька область. Кн.1. Вінниця: ДП «ДКФ», 2006. 908 с.

29. Захарова Г. М. Мариупольская трагедия. О жертвах политических репрессий Мариуполя и Приазовья). Мариуполь: Предприятие «Газета «Приазовский рабочий»». 2000. 274 с.
30. Давидюк А. Вінницький «Гехолуц»: міфи і реальність. *Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Вінницька область. Кн. 1.* Вінниця: ДП «ДФ», 2006. С. 839-853.
31. Реабілітовані історією: У 27 томах. Вінницька область. / Обл. ред. колегія: І. Д. Івасюк (голова), В. П. Лациба, Н. П. Солейко та ін. Упорядники : В. П. Лациба (керівник), В. І. Білоконь, К. Д. Бухін, В. Ю. Васильєв, В. В. Вижга, М. В. Вижга, К. В. Завальнюк, С. Л. Калитко, П. М. Кравченко, І. П. Мельничук, І. Г. Паламар, В. І. Петренко, Р. Ю. Подкур, О. К. Струкевич. Кн. 5. Київ: Центр ДЗК, 2015. С. 7-38.
32. Відлуння Великого терору. Збірник документів у трьох томах / Відп. ред. В. Васильєв, Р. Подкур, Л. Віола. Том. 3: Чекісти Сталіна в лещатах «соціалістичної законності». Его-документи 1938 – 1941 рр. / Укладачі А. Савін, О. Тепляков, М. Юнге. Київ: Видавець В. Захаренко, 2019. 936 с.

Максим Уракін

ЖІНКИ В УМОВАХ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ ЖИТОМИРСЬКО-ВІННИЦЬКОГО РЕГІОНУ 1941-1944 РР.

Анотація. У статті аналізується становище жінок та особливості їх виживання в умовах нацистської окупації Житомирсько-Вінницького регіону у 1941-1944 рр. Визначаються причини, які спонукали жінок до співпраці з окупантом, визначено сфери та професії де працювали жінки, народяться приклади фактів прямої колаборації.

Ключові слова: жінки, співпраця, нацистська окупація, Житомирсько-Вінницький регіон.

Maxim Urakin

WOMEN IN THE CONDITIONS OF NAZI OCCUPATION OF ZHYTOMYR-VINNYTSIA REGION 1941-1944.

Abstract. The article analyses the situation of women and the peculiarities of their survival under the Nazi occupation of the Zhytomyr-Vinnytsia region in 1941-1944. The reasons that prompted women to cooperate with the occupier are identified, the spheres and professions where women worked are defined, and examples of direct collaboration are given.

Keywords: women, cooperation, Nazi occupation, Zhytomyr-Vinnytsia region.

Проводячи дослідження співпраці населення окупованих нацистами територій Житомирщини та Вінниччини, в ході опрацювання наукової літератури та архівних справ, прийшло розуміння особливого